

LBRIS

We know
books

ALEXANDRA
COSTACHE-BABCINSCHI

∞ LUPUL ∞

MONSTRUL EVULUI
MEDIU?

Cuvânt înainte de
Profesor universitar emerit Mariana Nicolae

E I K O N

București, 2024

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	7
INTRODUCERE	13
Capitolul I - UN PORTRET REALIST AL LUPULUI. ENCICLOPEDII. BESTIARE ȘI CĂRȚI DE VÂNĂTOARE. HAGIOGRAFII	19
Momentele privilegiate ale întâlnirii dintre om și lup	20
Tradiția enciclopediilor și bestiarelor	27
Consecințele Renașterii din secolul al XII-lea. Tradiția cărților de vânătoare.....	39
Pluralitatea reprezentărilor lupului	49
Tradiția <i>textelor hagiografice</i> . Un caz special al reprezentării lupului .	55
Capitolul II - LUPUL NOBILILOR. ÎNTRE ELANUL RĂZBOINICILOR ȘI ÎNȚELEPCIUNEA CLERICILOR.....	59
Creștinarea Războinicului	61
Poveștile cu vârcolaci (<i>loups-garous</i>)	62
Un simbol inițiativ	66
Afinități cu romanele <i>Graalului</i>	70
Cavalerul la începuturile sale: <i>un lup</i>	75
Necesara animalitate a războinicului	79
Capitolul III - LE ROMAN DE RENART. BESTIA ÎNVINSĂ	83
Călugărul – un lup prin excelență.....	85
Defecte în exces	89
Transpunerea lumii animale în lumea omului.....	95
CONCLUZII	115
CONCLUSIONS.....	119
LUPUL DIN/ DE DICȚIONAR.....	123

Tablou sinoptic - LUPUL CA SIMBOL AL RĂZBOINICULUI ÎN CULTURA EUROPEANĂ	145
Lupul înainte de Era Creștină	148
Zorii Erei Creștine	150
Renașterea războinicului-lup. Cavalerul-lup, erou medieval	151
Lupul în literatura română cultă. Selecții	157
ILUSTRAȚII	159
BIBLIOGRAFIE	209

☞ TABLE DES MATIERES ☞

<i>Avant-propos</i>	7
INTRODUCTION	13
Chapitre I - UN PORTRAIT REALISTE DU LOUP. ENCYCLOPEDIES, BESTIAIRES ET LIVRES DE CHASSE. HAGIOGRAPHIES.....	19
Les moments privilégiés de rencontre entre l'homme et le loup.....	20
La tradition des encyclopédies et bestiaires	27
Les Conséquences de la Renaissance du XIIIe siècle. La tradition des livres de chasse.....	39
La pluralité des représentations du loup	49
La tradition des <i>textes hagiographiques</i> . Un cas spécial de la représentation du loup	55
Chapitre II - LE LOUP DES NOBLES, ENTRE L'ENTHOUSIASME DES GUERRIERS ET LA SAGESSE DES CLERCS	59
La christianisation du <i>Guerrier</i>	61
Les histoires de <i>loups-garous</i>	62
Un symbole initiatique.....	66
Des affinités avec les <i>romans du Graal</i>	70
Le chevalier à ses débuts : <i>un loup</i>	75
La nécessaire animalité du <i>Guerrier</i>	79
Chapitre III - <i>LE ROMAN DE RENART</i> . LA BETE VAINCUE	83
Le Moine – un <i>loup</i> par excellence.....	85
Des défauts en excès.....	89
La transposition du monde animal au monde humain	95
CONCLUSIONS EN ROUMAIN	115
CONCLUSIONS EN FRANCAIS	119

LE LOUP DE/ DANS LE DICTIONNAIRE	123
Tableau synoptique - LE LOUP COMME SYMBOLE DU GUERRIER DANS LA CULTURE EUROPEENNE.....	145
Le loup avant l'Ere Chrétienne	148
A l'aube de l'Ere Chrétienne	150
La renaissance du loup-guerrier. Le chevalier- loup, un héros médiéval	151
Le loup dans la littérature roumaine écrite. Sélections	157
ILLUSTRATIONS.....	159
BIBLIOGRAPHIE	209

CAPITOLUL I

UN PORTRET REALIST AL LUPULUI.
ENCICLOPEDII. BESTIARE
ȘI CĂRȚI DE VÂNĂTOARE. HAGIOGRAFII

Considerăm, în general, că portretul lupului era mai curând simbolic în imaginarul colectiv sau individual în Evul Mediu. De fapt, pentru a înțelege simbolismul prădătorului tipic al Evului Mediu, trebuie mai întâi să restituim cititorului imaginea zoologică transmisă de surse.

Clericii Evului Mediu, influențați din abundență de textele Antichității, compilându-le notațiile, au putut, încă din Evul Mediu Timpuriu, să compună *bestiare* și *enciclopedii*. Apoi, începând cu secolul al XIII-lea, subiectul este observat într-un nou tip de literatură: *cărțile de vânătoare*.

E necesar deci să fie studiate în profunzime, să li se studieze interferențele, astfel încât să se poată înțelege cum s-a construit portretul lupului. Numai un studiu care să înțeleagă perspectivele multiple ar putea să furnizeze o imagine realistă a epocii asupra lupului.

Voința de a cunoaște lumea animală a Evului Mediu e mai mult decât o simplă dorință: este o necesitate creștină. Aparținând *Creației*, animalele sunt un reflex al personalității divine și, plecând de aici, posesoarele unui mesaj adresat omului. Orice bun-creștin trebuie deci să se intereseze de

caracteristicile fiecăreia dintre ființele vii, pentru a extrage de aici o învățătură morală.⁴ Dar, în mod paradoxal, dacă, în *Biblie*, ghidul principal al religiei creștine, animalele servesc în mod frecvent ca simboluri, informațiile zoologice sunt rare. Privitor la lup, ele sunt chiar cvasi-inexistente: animalul fiind puțin răspândit în Palestina și în Asia Mică, autorii *Textului Sacru* nu-i consacără decât câteva versete.⁵

Reiese atunci, din lectura surselor medievale, că lupul este totodată omniprezent și insesizabil. E întâlnit aproape cotidian. Astfel încât, cum zice Gaston Phébus, „sunt puțini oameni care să nu-l fi văzut”.⁶ Dar durata acestor întâlniri e foarte scurtă și, în consecință, imaginea pe care și-o face fiecare despre lup e fragmentară. Trebuie, astfel, descoperite circumstanțele excepționale ale vieții unui lup care să îl facă să se arate mai la discreție.

Momentele privilegiate ale întâlnirii dintre om și lup

1. Scurte incursiuni în oraș. Forțat să asiste sistematic la toate crizele violente care zdruncină societatea umană,

⁴ B. Van Den Abeele, *Les Bestiaires*, în J. C. Polet (dir.), *Patrimoine littéraire européen*, tome 4b, *le Moyen Age de l'Oural à l'Atlantique*, Bruxelles, de Boeck Université, 1993, p. 509.

⁵ F. Vigouroux (dir.), *Dictionnaire de la Bible*, Paris, Letouzey et Ané éditeurs, tome 4, pp. 371-375.

⁶ Gaston Phébus, *Le Livre de la chasse*, éd. R. și A. Bossuat, Paris, Emil Nourry, 1931, p. 50 și p. 54.

lupul a sfârșit prin a le simboliza. Haitele de lupi care dau târcoale în jurul orașelor sunt semnul înainte-mergător, anticipator al războiului, ciumei, foamei și morții.

Mijlocul secolului al XIV-lea (anul 1348) marchează începutul Ciumei Negre; acuzația conform căreia lupul ar fi profitat de dezordinea, de tulburările, de îngrijorările umane pentru a se înmulți s-ar baza astfel pe fapte reale. În timpul acestor perioade, omul îndulcește, relaxează presiunea pe care o exercită asupra mediului, a împrejurimilor. Vânătoria își pierde din intensitate (pentru că nobilii, preocupați cu războiul, părăsesc petrecerea lor favorită a timpului). Vânătoria se desfășura mai ales în luna mai, puțin după ce femelele fătau. Această lună avea consecințe grele asupra creșterii, sporului natural, pentru că, pe lângă lupoaicele mai mult slăbite, seniorii, nobilii vânau cu prioritate lupii tineri, mai ales pe cei născuți în anul precedent și, secundar, lupii nou-născuți ce puteau servi ca hrană pentru câini. Oprirea momentană a vânătorii era însoțită de o scădere a mortalității la tinerele exemplare.

Mai mult, trebuie reținut că în secolul al XIV-lea și în secolul al XV-lea, războaiele și epidemiile opreau defrișările, constante după secolul al XI-lea. Pădurea își recâștigă drepturile ici și colo. Lupul beneficiază de un teritoriu mai vast, ceea ce îi favorizează expansiunea.

Suspiciunile medievale nu au nimic iluzoriu. Fiecare scădere demografică provoacă o invazie a lupilor avizi după stârvuri, după mortăciuni. Stimulați de inactivitatea

vânătorilor, jafurile lor devin din ce în ce mai numeroase. Decimat, înfometat, înfricoșat și deprimat din punct de vedere spiritual, omul se simte asediat din toate părțile, iar lupul devine unul dintre agresorii săi.

Regele Carol al VI-lea, la 2 mai 1413, legiferează pentru o distrugere masivă.⁷ Chiar condițiile extreme nu fac să fie uitată ordinea socială. Răspunzând necesității de a combate lupul, Biserica a înțeles imediat că pentru instituția sa prădătorul reprezintă inamicul blestemat de credința catolică.

Această situație de criză, care durează mai bine de un secol, își găsește împlinirea când, de patru ori într-o lună, lupii intră în Paris. Semănând teroare și moarte, ei pătrund până în cartierul *des Halles* (Halelor). Este ceea ce relatează, ceea ce aflăm din *Journal d'un Bourgeois de Paris*⁸ (*Jurnalul unui Burghez la Paris*), o cronică de secol al XV-lea, scrisă probabil de un cleric de la Universitate, doctor în teologie. Dar acesta nu este decât un exemplu, o mărturie printre altele.

Din aceste povestiri rapide, oamenii învață obișnuințele prădătoare ale lupului, aspectul său fizic, regimul alimentar. Chiar dacă ele rămân parțiale, aceste experiențe se dovedesc edificatoare.

⁷ Geneviève Carbone, *La Peur du loup*, Paris, Découverte Gallimard, série *Histoires naturelles*, 1991, p. 76.

⁸ *Le jour où les loups sont entrés dans Paris*, Berlioz J., *L'Histoire*, mai 1990, n° 133, p. 80-81.

2. Lupul în captivitate. Uneori *excursia urbană* se încheie cu capturarea lupului. Fiara (sălbăticiunea) e atunci la discreția oamenilor care pot să-și satisfacă curiozitatea privind direct în față, fără teamă, dușmanul cel mai redutabil.

Unde e însă ținut animalul? E cu siguranță o problemă care merită un răspuns. Gaston Phébus semnalează prezența lupului în menajerii (un fel de grădini zoologice). Știm foarte bine că, în Evul Mediu, nobilii puneau să se construiască astfel de menajerii unde oamenii puteau să admire animalele sălbatice și chiar exotice: ursul, leul, tigru se găseau adesea aici.

Aceste animale erau împlânzite și apoi utilizate ca „actori” în spectacole (de divertisment) pe care le ofereau aristocrații.

Lupul este însă un caz aparte, pentru că nu e întâlnit în astfel de locuri decât foarte rar și pentru puțin timp. Gaston Phébus menționează astfel că animalul nu poate fi împlânzit și că după un timp el devine periculos. Dacă din întâmplare vânătorul prinde un lup viu, îl dă câinilor pentru a-l omorî într-un parc, pentru a-i învăța să nu se teamă de sălbăticiune.⁹

Un pasaj din *Cartea Animalelor (Livre des Bêtes)* de Raymond Lulle, un enciclopedist spaniol din Evul Mediu, ne spune că prinții făceau uneori ca lupii să lupte împotriva câinilor pentru spectacol.

⁹ Gaston Phébus, *op. cit.*, p. 53 și p. 197.

3. Vânătoarea de lupi. Încercare, acțiune dificilă, dar instructivă, vânarea lupului se dovedește modalitatea cea mai uzuală pentru a cunoaște animalul. E o formă de petrecere a timpului pentru bogați și totodată o acțiune utilă pentru societate. Aceste două aspecte sunt esențiale pentru a înțelege felul în care aristocrația le privea și ce obținea în urma celor două experiențe.

Vânătoarea este întotdeauna în Evul Mediu o ispravă care probează curajul, bravura, abilitatea celui care o întreprinde, care o practică. Aceasta e o îndemânare care înobilează omul care o posedă. Animalul vânat capătă atunci un rol hotărâtor; cu cât e mai nobil, cu atât și vânătorul e mai nobil. În Evul Mediu, cerbul e considerat animalul perfect, reprezentându-l pe Christos. Vânănd cerbul, înseamnă a-l urma pe Dumnezeu, a merge spre El. Lupul este, cu totul dimpotrivă, simbolul Diavolului. Omorând lupul înseamnă a învinge răul. Putem să considerăm că, astfel, vânarea lupului este un act nobil.

Dar, din ce ne spune Gaston Phébus, vânarea lupului este rar un act nobil. Și e necesar, credem, de a explica de ce. Noblețea vânătorii este dată de noblețea metodelor de vânătoare. Lupul nu este un animal nobil și se utilizează orice tehnică pentru a-l omorî, inclusiv vicleșugul, șiretenia. Vânarea lupului nu e, în consecință, nobilă. Chiar dacă este adesea costisitoare (pentru că e nevoie de mulți câini și de capcane), ea este când și când utilă.

Această utilitate nu este însă nici completă. Carnea de lup nu este comestibilă, iar blana nu e folosită decât pentru îmbrăcăminte de proastă calitate. Atunci de ce lupul era atât de vânat în Evul Mediu? Răspunsul lui Robert Delort ni s-ar părea cel mai adecvat. Vânărea lupului este în Evul Mediu o vânătoare de distrugere¹⁰, o urmărire, o fugărire a răului ce trebuie învins; lupul, încarnare a răului, trebuie să fie exterminat.

4. Examinarea cadavrului. Acest ultim tip de întâlnire cu lupul este foarte rar. Uneori capturat de nobili, alteori de către țărani, îndată ce e omorât, carnivorul este supus unei examinări riguroase și minuțioase. Vederea, imaginea lupului mort, vulnerabil, vine să o contrabalanseze pe aceea a monstrului sangvinar în mișcare. Nu numai că oamenilor nu le mai e teamă de lup în această ipostază particulară, dar, dimpotrivă, ei se servesc de cadavru în chip practic.

Analiza câtorva credințe medicale furnizează informații complementare referitoare la acest subiect. Pentru a alina suferințele cotidiene, medicina savantă, precum și terapia populară recomandau prepararea de unguente și de poțiuni pe bază de fragmente vegetale și animale. Proprietățile medicale ale fiecărui element erau determinate prin analogie.

¹⁰ Robert Delort, *Quels Animaux les seigneurs occidentaux chassaient-ils dans les forêts à la fin du Moyen Age*, în *Les animaux ont une histoire*, Paris, Seuil, Point Histoire, 1984, p. 168.

Într-un articol despre lup, Hildegarde de Bingen evidențiază o modalitate de a învinge „boli care țin de cap” („de maladies qui s’en prennent à la tête”)¹¹, producând agresivitate și delir. Tratatamentul consta în spălarea craniului ras al bolnavului cu demență cu apa care a servit la fierberea unui lup jupuit și eviscerat. Regula stipula, în mod expres, că, în timpul îmbăierii, trebuiau protejați ochii, urechile și gura de suferința ce putea să o producă apa dacă pătrundea aici, agravând astfel nebunia. E vorba deci de a se opune răului prin rău. Corpul lupului conține un fel de otravă (de venin) asemănătoare șarpelui. Dar, mai întâi, se puteau gândi la turbare. Cu toate acestea, nu e vorba de mușcătura lupului. Și de aceea se poate pune întrebarea: de unde atâta prevedere? Este cea mai bună probă că lupul este sinonim cu dezlănțuirea intempestivă, neașteptată. Nebunia rabică nu este decât manifestarea exterioară a unei dezordini mentale și pulsionale propriie speciei. Din acest moment, prădătorul devine un simbol polimorf pentru a denunța, a demasca toate relele umanității.

Iată cum studiul științific al lupului ajută atât la cunoașterea lupului ca animal, cât și la crearea miturilor și legendelor, care, puțin câte puțin, vor depăși dimensiunea sa realistă.

După ce am văzut care erau circumstanțele reale ale întâlnirii cu lupul, credem că este foarte util și clarificator

¹¹ Hildegarde de Bingen, *Le Livre de subtilités des créatures divines, Physique*, tradusă de Monat P., Grenoble, éditions Jérôme Millon, Atopia, 1994, p. 192.

dacă aruncăm o privire atentă asupra primelor texte care menționează sălbăticiunea, fiara, în Evul Mediu.

Tradiția enciclopediilor și bestiarelor

Știința zoologică antică a supraviețuit în două tipuri de izvoare distincte, dacă nu prin conținut, măcar prin formă. Lucrările considerate astăzi ca *enciclopedii* constituie categoria cea mai reprezentativă. Titlul lor exact „*image a lumii*”, „*carte despre natura lucrurilor*” (*De rerum natura* – Lucretius), sugerează un studiu centrat pe *Creația divină* în ansamblul ei. În mod practic, aceste enciclopedii, adesea voluminoase, sunt împărțite în mai multe *cărți* dintre care una este în mod tradițional destinată regnului animal.

Modelul după care toate enciclopediile medievale sunt construite datează din secolul al VII-lea. Este vorba despre *Etimologiile* lui Isidor din Sevilla (560-636). *Cartea XII*, consacrată studiului fiarelor sălbatice, se caracterizează prin câteva trăsături specifice, reluate într-o manieră aproape sistematică în lucrări ulterioare.

În primul rând, Isidor din Sevilla nu descrie animalele unele după altele în mod arbitrar, ci elaborează o clasificare bazată pe modul lor de viață. Lupul e astfel luat în vedere în capitolul al doilea, care descrie și analizează animalele sălbatice.

Observăm, de asemenea, în cartea lui Isidor din Sevilla, grija pentru claritate și când citează scrierile autorilor antici.

În sfârșit, el produce o compilație, dar o „compilație selectivă”.¹² Privitor la acest aspect, putem întotdeauna adăuga opinia lui Robert Delort¹³, care consideră că importanța lui Isidor din Sevilla este fundamentală, întrucât el ar fi cel care a transmis Evului Mediu creștin toate aceste cunoștințe care, de-a lungul secolelor, au fost considerate drept cuvinte de evanghelie, carte de căpătâi.

Propagator al cunoștințelor predecesorilor săi, el ar fi de asemenea și „responsabilul lacunelor, lipsurilor și erorilor din zoologia occidentală, pentru că nu a cunoscut întotdeauna enorma moștenire a Antichității, înțelegând și dorind să comunice învățămintele din manuscrisele pe care le-ar fi putut consulta încă în Spania vizigotă”.

Fiecare articol din această mare enciclopedie se întemeiază pe o trăsătură de caracter predominantă, care orientează descrierea animalului și care permite înțelegerea locului pe care acesta îl ocupă în Creația lui Dumnezeu. După Isidor din Sevilla, această cheie de lectură este conținută în numele fiecărui animal, de unde și titlul enciclopediei sale: *Etymologii*.

Demersul său, care poate părea fantezist la o primă vedere, este de fapt manifestarea unei credințe fundamentale a Occidentului creștin, explicată de Robert Delort.¹⁴ Conform textului *Genezei*, Adam este cel care a numit fiecare animal

¹² B. van den Abeele, *Encyclopédies*, în J. C. Polet (dir.), *op. cit.*, p. 284.

¹³ Robert Delort, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴ Conform *Prefața* lui Robert Delort, la lucrarea lui P. Sebillot, *La Faune*, éd. *Imago*, Paris, 1984, p. 17.